

ნიკოლოზ ოთინაშვილი

სვანეთიდან მიგრაციის ამსახველი ტოპონიმები
რაჭასა და შიდა ქართლში

ჩვენი წარსულის შესასწავლად ერთ-ერთი საინტერესო უბანია ონომასტიკა, რომელიც აერთიანებს სახელებს, გვარსახელებს, ტოპონიმებს, ზოონიმებსა და სხვა. ხშირად ადამიანები მართებულად ვერ ერკვევიან ამა თუ იმ საკუთარი სახელის ან ანთროპონიმის წარმომავლობაში და უფრო ეყრდნობიან ხალხურ ეტიმოლოგიას, რაც, რა თქმა უნდა, არაადამაჯერებელია და საერთო არაფერი აქვს მეცნიერულ ეტიმოლოგიასთან. ქართული გვარსახელები სხვადასხვანაირად არის კლასიფიცირებული და რამდენიმე გამოიყოფა, მათ შორის ტოპონიმური, ეპონიმური, რომელიც წინაპრისგან მომდინარეობს, ეთნონიმური, როცა გვარში ჩანს რომელიმე ეთნიკური ჯგუფის ფუძე, მაგალითად ბერძენი, თურქი, ლეკი, აფხაზი და გვაქვს გვარები ამ ლექსიკური ერთეულებიდან.

ქართულ სინამდვილეში მომხდარია მთელი რიგი პოლიტიკური მოვლენები, ბრძოლები, მიგრაცია, იმიგრაცია, რაც ახალი ტოპონიმური ერთეულებისა და ანთროპონიმების წარმოქმნას უწყობდა ხელს.

ასეთ დროს იქმნება განსაკუთრებული სისტემები ენაში და მათი ანალიზი აქედან უნდა დაიწყოს. საკუთარი სახელი ენათმეცნიერული მეთოდებით უნდა იქნეს შესწავლილი, რაც გულისხმობს სახელების ზოგადი საკითხების კვლევას, გარკვევას, წარმოების საშუალებათა ანალიზს.

აღნიშნული წერილი ეძღვნება იმ პრობლემის განხილვას, რომელიც საქართველოს ერთ-ერთი ძველი კუთხის სვანეთის ონომასტიკური ერთეულების გარჩევას ეხება. ჩვენი მიზანია სვანეთიდან მიგრაციის შედეგად შიდა ქართლში განსახლებული სვანური ელემენტის შედეგად მიღებული ერთეულების წარმოჩენა, ასევე რაჭაში ჩაწერილი მასალების განხილვა.

სვანური ელემენტის შესახებ შიდა ქართლში რამდენიმე ისტორიული დოკუმენტი გვაძლევს ცნობებს, რომელთა შესწავლა და გამოქვეყნება საჭირო საქმეა. ასეთი წყაროა ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული საბუთები, რომელთა საარქივო ნომრებია: 1606, 1611 და 9324. აღნიშნულ საბუთებში დაცულია შვიდი ათეული დასახლებული პუნქტის, მათ შორის დიდი ლიახვის ხეობის მოსახლეობის აღწერის მონაცემები. სამივე დოკუმენტი თარიღდება მეთვრამეტე საუკუნის ბოლო მეოთხედით (ა. თაბუაშვილი, 2013, გვ. 70-71).

სოფელი ხეთი, რომელიც მდინარე დიდი ლიახვის მარცხენა მხარეს მდებარეობს, იმ დროისათვის ცნობილი ფეოდალის ფარსადან მაჩაბლის საკუთრება ყოფილა. აქ ცხოვრობდნენ **ხიდაშელი** დალაქის შვილი ერთი კომლი, **ხიდაშელი** გიორგი, თამაზა და მამუკა, **ხიდაშელი** ნინია და მისი ძმა გლახა.

როგორც ზეპირგადმოცემები გვიდასტურებს, რომლებიც კატო ხიდაშელის, შალვა და ანტონ ხიდაშელებისაგან გვაქვს ჩაწერილი, ხიდაშელის პირველი გვარი მუშკუდიანი ყოფილა, სვანეთში უცხოვრია, კაცი შემოკვდომია და რაჭის სოფელ ნაკიეთში შეხიზნულა, შემდეგ მოსისხლეები შერიგებულან, მაგრამ

დამნაშავე თავის ძმასთან ერთად ტყეში წასულა, რომელსაც ეძახდნენ “ხიდეს” და ამ ძმებისათვის “ნაკიეთელებს” ხიდეშელი უწოდებიათ და შემდგომ გვარადაც ქცეულა. ისინი სოფელ ხეითში ჩამოსულან და ამ ორი ძმის შთამომავლები ყოფილან ზემოხსენებულ დოკუმენტში აღნუსხული ხიდაშელები, რომლებიც ძველად იწოდებოდნენ როგორც ხიდეშელი. როგორც მთხრობელები მოგვითხრობენ, მათ წინაპრებს მისვლა-მოსვლა ჰქონდათ რაჭის სოფლის ნაკიეთის მცხოვრებლებთან და ეკლესიაშიც დადიოდნენ.

დღეს ხიდაშელების უბანი ლოკალიზდება საბაწმინდის ტაძრის სიახლოვეს, რომელიც მათი სალოცავიც არის. ამ გვარის უბანი ენობრივად იწარმოება, როგორც ხიდაშლიეენთი, რაც კუთვნილებას ნიშნავს, ხოლო ხიდაშლიანი არის კრებითი სახელი, რომელიც კრებითობას აღნიშნავს გვარის ადამიანებისას.

შტო-გვარის სახელებიც ანალოგიურად იწარმოება: ილაანი – ილაანთი, ბესაანი – ბესაანთი, სანდროაანი – სანდროაანთი, მიხაანი – მიხაანთი, ზურაანი – ზურაანთი...

რაც შეეხება ზემოხსენებულ დავთარში მოხსენებულ პირებს, მათგან შემორჩენილია: ხიდაშელ დალაქიდან – დალაქიეენთი, თამაზადან – თამაზაანთი, ნინიადან – ნინიკაანთი, რომლებიც მცირე ტოპონიმიკური ლექსიკის აღმნიშვნელებია.

-ურ სუფიქსი, გავრცელებული მოსაზრებით, არაადამიანთა სადაურობა-წარმომავლობას აღნიშნავს, მაგრამ **-ურ** სუფიქსმა ქართლურში შეიძლება წარმომავლობაც აღნიშნოს. ლიახვის ხეობაში **-ურ** სუფიქსი კუთვნილებას აღნიშნავს და ნაწარმოებია ანთროპონიმისაგან. ამასთანავე გამოყენებულია საკუთრივ ტოპონიმის საწარმოებლადაც. მაგალითად ხიდაშელის გვარის ქალი როცა გათხოვდება სხვა სოფელში, ამ შემთხვევაში დიდი ლიახვის ხეობის სოფლებში ის იწოდება როგორც ხიდაშელიდან – ხიდაშლ-ურ-ი. ასეთი მაგალითები რამდენიმე დავაფიქსირეთ სოფელ ქემერტში, თვით სოფელ ხეითში, ძარწემში, კეხში, თამარაშენში.

ამ დასახლებაში ტოპონიმები ფორმდება **-ურ** სუფიქსითაც: ბასილადან – ბასილაური, ივანა – ივანაური, ურის დისიმილაციით **-ულ**, პეტრე - პეტრეული, ბერო – ბერიული...

მოსახლეობის შიდა მიგრაციული პროცესები ხშირად დიდი სირთულით მიმდინარეობდა და ყოველთვის არ მოჰქონდა სასურველი შედეგი, თუნდაც იმიტომ, რომ ეთნოსი ეთნიკურად იცვლებოდა, ასე მოხდა ამ და სხვა შემთხვევებშიც.

ცნობილია, რომ აზნაური **მაჭავარიანები** იმერეთში, ქართლისა და კახეთის მთელ რიგ ადგილებში იყვნენ და დღესაც არიან განსახლებულები. ეს გვარი წარმოშობით სვანეთიდან არის, რაც რამდენიმე დოკუმენტით დასტურდება. მეთოთხმეტე-მეთხუთმეტე საუკუნეების ერთი საბუთის მიხედვით, რომელიც სვანეთშია შედგენილი, ჩხეტმაჭავარიანი და მისი ნათესავები არიან მოხსენებული (ვ. სილოგავა, 1988, №96).

მაჭავარიანები ცხოვრობდნენ ცხინვალში, კერძოდ ქალაქის აღმოსავლეთით დღევანდელი სტადიონის ადგილები მათი მამული იყო, ასევე მათ ეკუთვნოდათ იქვე ახლოს ადგილი, რომელსაც “ქულბაქი, ქულბაქები” ეწოდება, რაც სავაჭრო ადგილს წარმოადგენდა. ცხინვალიდან ცნობილია ალექსი მაჭავარიანი.

მაჭავარიანები ცხოვრობდნენ და აზნაურის ტიტული ჰქონდათ ქართლში, გვერდისძირის სოფელ ჯარიაშენში, სადაც ოთხი ოჯახი დღესაც ცხოვრობს. ასევე მათი კუთვნილება იყო დღევანდელი ნასოფლარი “შატათგორი“, რომელიც სოფლის ჩრდილოეთით იყო და სოფელს იქიდან აქვს გამოყვანილი სასმელი წყალი. შატათგორი ძველი სოფელია, რომელიც მოხსენებულია ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონების “აღწერებში“ (ვ. ბაგრატიონი, 1991, გვ. 21; ი. ბაგრატიონი, 1986, გვ. 38).

მაჭავარიანებს დღევანდელი ზემო არცევის აღმოსავლეთით ჰქონდათ 100 ჰექტარი მამული, რომელიც მერე მთიდან ჩამოსულ მოახალშენებს დაურიგეს. ცნობილი პიროვნება იყო სოფელში იოსებ მაჭავარიანი, რომელსაც ასევე ცნობილი შვილები ჰყავდა – დავითი და ნიკოლოზი. ამ გვარიდან შემორჩენილია შტოგვარები: დათიკოაანი – დათიკოაანთი, იოსებაანი – იოსებაანთი, ნიკაანი – ნიკაანთი. დღეს სოფელში ცხოვრობენ ზურაბ, ფარვიზ, დავით და იური მაჭავარიანები, რომლებიც წინაპართა ტრადიციების ღირსეული გამგრძელებლები არიან.

სვანადის რამდენიმე ოჯახი ცხოვრობდა ცხინვალში, რომლებიც წარმომავლობით სვანები იყვნენ, რაჭიდან მოსულები. იოანე ბაგრატიონი ზემოხსენებულ შრომაში აღნიშნავს, რომ “სვანაძე – არიან სვანეთის აზნაურნი მუნიტგან გადმოსულნი სვანის ძედ წოდებულნი“ (ი. ბაგრატიონი, 1997, გვ. 127). აღნიშნულ გვარს **-ეთ** სუფიქსით სახელობითში დაერთვის **“წ“** თანხმოვანი და ვლდებულობთ: სვანეთნი. ამგვარის შტოგვარებია: ვანოაანთი, ვალიკოაანთი, სერგოაანთი. ასევე გვართან არის დაკავშირებული განსხვავებული სვანაძე, რომელიც ასევე სვანური წარმოშობისაა, ისინი ცხოვრობდნენ და ახლაც არიან რაჭის სოფელ ბაჭში, ასევე იმერეთის სოფლებში ინაშაურში, ისრეთში.

ყიფიანის გვარი გვხვდება ქართლის რამდენიმე სოფელში, მთელი დასახლება ქარელის სიახლოვეს, რომელსაც ეწოდება ყიფიანთ უბანი. ი. ბაგრატიონი “შემოკლებით აღწერაში“ აღნიშნავს: “ამათნი წინაპარნი არიან მოსრულნი სვანეთითგან, რომელნიცა მეფეთაგან მიღებული იქნა თავადად, ამათნი გვარნი სახლობენ სვანეთს, ახალციხეს, იმერეთსა და ქართლში“ (ი. ბაგრატიონი, გვ. 1986. 81). ყიფიანების თავდაპირველი საცხოვრებელი ჩოლურის თემის სოფელ ედიეში ყოფილა, რომელიც ამჟამად ნასოფლარია, სადაც ახლაც არის თავდაცვითი ნაგებობებისა და ეკლესიის ნაშთები. ყიფიანების ერთ-ერთი შტო სვანეთიდან წამოსულანდა რაჭაში მოსულა, ისინი დღესაც ცხოვრობენ სოფელ ჭრებალოსა და ხვანჩკარაში.

სოფელი **ისროლისხევი** მდებარეობს მდინარე მეჯუდის სათავეში და ისტორიული წყაროების მიხედვით (ვახუშტი და იოანე ბაგრატიონები) ორი იყო ამ სახელით, რაც ვახუშტის მიერ 1745 წელს შედგენილ რუკაზეა დაფიქსირებული.

მეცნიერებაში ამ პუნქტის შესახებ გამოთქმულია დამაჯერებელი ვარაუდი, რომ ისროლი სვანურად ისლს ნიშნავს, ხოლო აწ უკვე ნასოფლარები, რომლებიც გვარის მიხედვით არის ნაწარმოები “ფაჩური“ და “ლაფაჩი“, პირველი ცაცხვის სახელია, მეორე კი საცაცხვე სვანური კილოკავის მიხედვით. ამავე ხეობაში არის სხვა ხეობაში გადასასვლელი, რომელიც კლდეებით არის გადაღობილი და ეწოდება კოჯორი, რაც სვანურად კლდეს ნიშნავს. აღსანიშნავია,

რომ ადრე მცხოვრები მოსახლეობა, გვარად გინტურები და ციცაგები, უწოდებდნენ და ახლაც უწოდებენ როგორც კლდეს, ისე კოჯორს – კოჯრებს.

ამ ხეობიდან აღმოსავლეთით არის დიდი კლდე, რომლის მერე მდებარეობდა პატარა სოფელი **ოლოფთა**, ამ კლდეს ეწოდება **კაცხა**, რომელიც სვანურ კაცხ სიტყვას უკავშირდება, რაც **წვერს** ნიშნავს.

ქსნის ხეობაში მდებარეობს სოფელი **ლარგვისი**, რომელიც “1774 წლის ქსნის ხეობის სტატისტიკური აღწერით”, ამ სახელით არის მოცემული. 1781 წლის აღწერით კი სოფელი მონასტერია. როგორც ადგილზე დაკვირვებით დავადგინეთ, ლარგვისის აღმოსავლეთით არის ტყიანი ფერდობი, რომელსაც “ლაგური” ეწოდება. “გურ” სვანურად ნიშნავს შუა ადგილს და, მართლაც, აღნიშნული პუნქტი სამი მდინარის: ქსნის, ჭურთისწყალს – ჭურთულასა და ცხრაძმულას შორის – შესართავში არის მოქცეული. როგორც ჩანს, მონასტერი ეწოდება ამ სოფელს იმიტომ, რომ აქ ქსნის მარჯვენა მხარეს აღმართულია გუმბათოვანი ტაძარი – ლარგვისის მონასტერი და ეს სახელი ბუნებრივად ხალხის ხსოვნაშია დარჩენილი, ხოლო “ლარგუ”, სადაც ახლაც არის მცხოვრებთა სახლის ნაშთები, ეს სახელი გაფართოვდა და მას შეერწყა მონასტრის სახელი და მივიღეთ ლარგვისი, სადაც -ის სუფიქსი საკუთრებას გამოხატავს.

ლარგვისის სამხრეთით, მდინარის მარჯვენა მხარეს არის ნასოფლარი **ქვენიფნევი**, რომელიც არაერთ ისტორიულ წყაროშია მოხსენებული. ნასოფლარს ჩამოუდის დასავლეთით ტყიანი ფერდობიდან პატარა მდინარე **იფნეურა**, რომელიც იწარმოება ჰიდრონიმთა ცნობილი მაწარმოებლიდან ქართულში **-ურა** სუფიქსით. იფანი არის სოფელი სვანეთში, რომელიც მცენარე იფანის აღმნიშვნელია. იფანი ნიშნავს იფნიან ადგილს და სწორედ ამიტომ შეერქვა იფანის მიხედვით იფნევი, სადაც **-ევ** სუფიქსი ძველ ქართულში მრავლობითობის აღმნიშვნელია. ნასოფლარის დასავლეთის მხარეს არის იფნის დიდი კორომი, რამაც ასახვა ჰპოვა სახელის დარქმევაში, ქვე კი ნიშნავს ქვემო ადგილს – სამხრეთს, სადაც ლარგვისის ქვემო მხარე არის ნაგულისხმევი.

ლარგვისი რომ ძველი გეოგრაფიული სახელწოდებაა, ამას აღნიშნავს ქსნის ერისთავთა საგვარეულო მათიანე “ძველი ერისთავთა” მეცამეტე-მეთოთხმეტე საუკუნეების მიჯნაზე. ლარგვისის მონასტერი მეთხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევარში განუახლებია ქსნის ერისთავს შალვა ქვენიფნეველს, რაც მოთხრობილია მის მიერ შედგენილ ტიპიკონში, რომელიც დაიწერა 1470 წელს, სადაც იფნევიდან იწარმოება გეოგრაფიული ტიპის გვარი ქვენიფნეველი.

რაჭის სოფლებში სვანური ელემენტი უფრო ჭარბად გვხვდება, რაც სვანეთიდან ტერიტორიის სიახლოვით არის განპირობებული.

გოგრიჭიანის გვარი გვხვდება შემდეგ სოფლებში: ჩორღში, სევასა და ლებში, რომლებიც ფაქტობრივად სვანურ დიალექტზე ვეღარ საუბრობენ. როცა ამ გვარის ხალხს ჩორღში გავესაუბრეთ მათ დაადასტურეს, რომ ბარად, კერძოდ ფრონეს ხეობაში, 1715 წლის რუისის საეპისკოპოსოს დავთარში მოხსენებული გოგრიჭიანი მარკოზი მათი სოფლიდან იყო წასული სხვა რაჭველებთან ერთად, რომლებიც სოფელ ძალინაში იყვნენ საცხოვრებლად წასულები (ე. თაყაიშვილი, 1907, გვ. 147). ხსენებული პირის შთამომავლები დადიოდნენ ჩორღში, მაგრამ დროთა განმავლობაში კავშირი გაწყდა, როცა ფრონეს ხეობაში, კერძოდ სოფელ ძალინაში რაჭიდან მიგრირებული ნამოსახლარი

მოვიკითხეთ, გვიჩვენეს სოფლის დასავლეთით ახლოს ტყე-ბუჩქნარი, რომელსაც “დონადის ახო“ ეწოდება; სწორედ ამ ადგილებში ცხოვრობდა რაჭიდან ჩამოსული ხალხი, რომლებიც შემდგომ ბარად, კერძოდ კი ქარელის რაიონის სოფლებში და სხვაგან არიან ჩასახლებულები.

სვანეთიდან წამოსული **დავითულიანები** ცხოვრობენ ამბროლაურში და სოფელ აბანოეთში. **ჭუჭყიანი** ცხოვრობს ონში, ამ გვარის ხალხს ნაცნობობა და მეგობრობა აქვთ გორის სოფელ ტინისხიდში მცხოვრებ ჭუჭყიანებთან.

სვანი ასეთი გვარი დავადასტურეთ სოფელ ჭიბრევში. ამათი შტო გვარებია: პორფილენი, მაქსიმენი, მაგრამ შოთაანი – შოთაანთი, არტემიანი – არტემიანთი.

სვანური ელემენტის გამოვლენა გრძელდება.

დამოწმებული ლიტერატურა

აბ. თაბუაშვილი, 2013 – აბ. თაბუაშვილი, ქალაქ ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები (XVIII საუკუნის II ნახევარი), თბ., 2013.

ვ. ბაგრატიონი, 1895 – ვ. ბაგრატიონი, საქართველოს გეოგრაფია, ტფ., 1895.

ი. ბაგრატიონი, 1986 – ი. ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, თბ., 1986.

ი. ბაგრატიონი, 1997 – ი. ბაგრატიონი, შემოკლებითი აღწერა საქართველოსა შინამცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, თბ., 1997.

სწპ, 1988 – სვანეთის წერილობითი ძეგლები, II, ეპიგრაფიკული ძეგლები, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვალერი სილოგავამ, თბ., 1988.

ე. თაყაიშვილი, 1907 – ე. თაყაიშვილი, მოგზაურობანი და შენიშვნანი, ტფ., 1907.

NIKOLOZ OTINASHVILI**TOPONIMS REPRESENTING OF MIGRATION FROM SVANETI TO
RACHA AND SHIDA KARTLI**

One of the interesting things for studying our past is onomastics which unites names, surnames, toponyms, zoonyms. A number of political events, battles, migration, immigration, encourages to create the new toponymic units and anthroponyms.

Our aim is to show new units in ShidaKartli and Racha determined by the migration from Svaneti and discuss the recorded materials in Racha.

On the right side of the river Didi Liakhvi there is so called „Khidasheli district“, the people with the surname Khidasheli came from Racha to Svaneti. They had a different surname but one of them killed a man and escaped the death together with his brother. They hid in the wood which was near the village of Nakieti. The villagers called that part „Khidasheli“.

There is a village Largvisi in Ksani gorge which was once a monastery. Largvisi holds Georgian-Svanetian toponymic meaning- in Svanetian dialect it means “the middle”.

Several families lived in Tskhinvali by the surname Svanadze from Racha. Ioane Bagrationi writes that “they are from Racha“ in his work.

According to the language peculiarity this surname was formed by *Rachvelian* dialect that is by names of „et“ suffix, we add the „n“ consonant and finally we get Svanaetni.

As for the Kipianis Ioane Bagrationi writes that their ancestor came from Svaneti and settled in Svaneti, Akhaltsikhe and Kartli. There is a village Kipiani in Kareli Region.